

V mene celkom Iného

VLADIMIR BITI, Filozofická fakulta Univerzity v Záhrebe, Chorvátsko

Dnes sa považuje za takmer akceptované, že dejiny literatúry sa vo svojej klasickej naratívnej podobe vytvorili počas prechodu od tzv. učenej komunity k tzv. komunite disciplíny medzi rokmi 1770 a 1830 (Fohrmann / Voßkamp, 1987). Osvietenskej univerzálnej histórii literatúry nebol vlastný nijaký vnútorný vývin a tým ani nijaká naratívnosť. Jej bibliografické konglomeráty spočívali na apriórnych usporadúvacích schémach, ktoré obsahovali „všetky vedy a umenia“, „celé dejiny ľudského umu“, to znamená v rovnakej miere literatúru i literárne dejiny.¹ Naproti tomu sa literárne dejiny, už vydifferentované do podoby disciplíny, ocitajú v situácii, keď sú odkázané na osamostatnený pojem literatúry, ktorý bol v období romantizmu namiesto všeobhajujúcej univerzálnej charakterizovaný individualizovaným estetizmom. Literatúra, ktorá sa dostáva do protikladu k vedeckej racionalite, sa takto svojím romantickým opisom zmenila na neprebádateľné Iné, na útočisko ľudskej „in-dividuálnosti“ voči všeobecnému sociálnemu úsiliu o diferenciáciu. Tým, že sa mali teraz literárne dejiny podriaďovať požiadavkám vedeckej disciplíny, pokúšajú sa svoje partikularizované postavenie legitimizovať odvodením od ľudského celku uloženého v literatúre.

Osvietenskú totalitu „ľudského umu“, od ktorej sa upustilo v dôsledku diferenciácie literárnych dejín od literatúry, bolo teda treba v literárnych dejinách začínajúceho sa 19. storočia nahradiť individualizovanou estetickou kvalitou. Zobrazovacia schopnosť tejto estetickéj kvality, vyzdvihovaná už u Humboldta, sleduje pritom poriadok, ktorý sa údajne uplatňuje už v „látke“ a je zaručený „hlbšou“ súvislosťou. Jürgen Fohrmann vyostreje tézu literárnych dejín ako disciplíny v ich rekonštruktívnom prístupe k literatúre na pracovnú formuláciu „nájdí, čo si vždy vedel“, alebo lepšie povedané, čo človek vytušil v látke. V prvom rade im vraj ide o to, „získať z dejín to, čo v nich vždy predstavovalo štruktúrotvorný základ...“ (Fohrmann, 1994, s. 581), no čo si sami literárni účastníci ešte nedostatočne uvedomili.

Dôsledkom tohto postoja bola rafinovaná súhra medzi historickým *pozorovateľom* a literárnymi *účastníkmi* dejín: Pozorovateľ prináša svojou rekonštrukciou *uvedomenie* dejinne podmieneného objavenia sa účastníkov, zatiaľ čo účastníci svojou historicky podmienenou činnosťou umožňujú *objavenie* sa historického vedomia pozorovateľa. Dá sa to dostatočne jasne pochopiť zo Savignyho preslávenej formulácie problému z roku 1815:

¹ Formulácie in: RAMBACH, Johann Jakob: *Versuch einer pragmatischen Litterärsgeschichte*. Halle, 1770, s. 177. Cit. podľa: FOHRMANN, 1994, s. 578.

„Tak treba každého jednotlivého človeka nevyhnutne myslieť zároveň ako člena rodiny, národa, štátu, každú epochu istého národa ako pokračovanie a vývin všetkých predchádzajúcich čias; (...) Ak je to takto, potom každá epocha nevytvára pre seba a ľubovoľne svoj svet, ale robí to v nerozlučnej spätosti s celou minulosťou. (...) Dejiny už potom nie sú len zbierkou príkladov, ale jedinou cestou k skutočnému poznaniu nášho vlastného stavu“ (Savigny, 1815/1850, s. 110 a ďalej).

Vzájomný vplyv pozorovateľa a účastníkov dejín, ktorý tu Savigny tak pregnantne formuluje, sa pritom odvodzuje z teleologického rozvinutia jestvujúceho a vychádza z tých momentov, ktoré „sa na seba vzťahujú, vyrastajú smerom od seba a pohybom vpred vytvárajú len prostriedky pre účely“, odvodzuje sa teda z takého odvíjania, ktoré vyzdvihoval Herder v citovaných formuláciách ako „ušľachtilé použitie ľudských dejín“ (Herder, 1969, s. 312). Vo svojich *Myšlienkach k filozofii dejín ľudstva*, ktoré vznikli v rokoch 1784 až 1791, síce Herder veľkoryso pripúšťa, že človek má podstatný záväzok voči predchádzajúcim prírodným fázam svojho vývoja, ale len tým spôsobom, akým má účel záväzok voči svojim prostriedkom. Aj v procese diferencovania ľudských rás, ktorý historicky nasleduje po tejto prírodnej diferenciácii, prisudzuje Herder každej rase nenahradiiteľnú úlohu, pričom však Európanovi, analogicky s predchádzajúcim vývojom, prináleží privilegium konečného bodu tohto vývoja, lebo na rozdiel od všetkých ostatných rás – ako jeho smerodajných zastávok – disponuje samostatným historickým vedomím. V dôsledku toho považuje Herder za vývojaschopného len Európana, zatiaľ čo znaky ostatných rás sú určené iba ich prírodným prostredím. Je nositeľom dejín, ktorý je schopný rozhodovať, a znaky ostatných rás sú jeho predznačenými opornými bodmi.

Robin G. Collingwood, ktorý roku 1946 uverejnil svoju slávnu prácu *The Idea of History*, napísanú počas druhej svetovej vojny, opodstatnene poukazuje na to, že jeho epocha musela vziať na vedomie niekoľko negatívnych dopadov herderovskej teórie, v dôsledku ktorých ju treba kvalifikovať ako „vedecky neopodstatnenú“ a „politicky katastrofálnu“. „Consequently we are not inclined to be grateful to Herder for having started so pernicious a doctrine.“* („V dôsledku toho nemienime byť vďační Herderovi za to, že priniesol také nebezpečné učenie“, s. 92.) Je príznačné, že použitie herderovského modelu v literárnej historiografii viedlo najnovšie k podobným poznámkam. Od začiatku totiž toto uplatnenie charakterizovalo teleologické odvodzovanie údajného konečného bodu z údajných etáp, ktoré k nemu viedli. Napríklad v *Dejinách európskej literatúry* (1803/4) Friedricha Schlegela čítame:

„Novšia literatúra sa začína, ako sme povedali, kresťansko-latinskou; potom nasleduje starofrancúzska, žriedlo talianskej a španielsko-portugalskej, nordická ako stredné žriedlo všetkých týchto literatúr, totiž anglická a konečne nemecká, ktorá zahŕňa všetky tieto literatúry, všetky ich pohltila; jediná, ktorá ďalej prekvitá v najslobodnejšej živjej sile a od ktorej jedinej sa dá očakávať významná plodná epocha“ (F. Schlegel, 1958, s. 140).

Schlegel (1961, s. 16) sa nazdával, že literárne dejiny pomáhajú nemeckému národu týmto spôsobom „dospieť k jasnému vedomiu jeho vlastných činov a osudov“. Viac než iné veľké literatúry považuje nemeckú národnú literatúru moderných čias, samozrejme,

* Z anglického originálu preložila Timotea Vráblová.

nie vo všetkých jej javových formách, za produkt celoeurópskych literárnych dejín. Bez-
tak nie je možné zohľadniť všetky diela jednej literatúry. Aby sa zachovala entelechická
jednota literárnych dejín, každá jej prakticko-operatívna rekonštrukcia je odkázaná na roz-
delenie na „pravú“ a „falošnú“ tradíciu, pričom tá druhá sa zväčša odvodzuje z diel, ktoré sa
nechcú podriaďiť vedúcemu duchovnému princípu. Fohrmann (1994, s. 589 a ďalej) píše,
že tie sa „vysvetľujú ako *neadekvátne nemeckému*, ako vplyv zvonka, (...) ktorý zostáva pre
nemeckú literatúru (...) celkom vonkajškový a ktorý sa preto smie pre vývin nemeckej lite-
ratúry zohľadniť len ex negativo. Ide pritom o vylúčenie z národa.“

Ernest Renan (1947, s. 891) mimochodom už roku 1882 vyzdvihol, že z každých
národných dejín bude vylúčené všetko to cudzie, čo znepokojuje alebo znemožňuje pred-
stavu slobodného sebaurčenia národa. Takéto násilné vylúčenie sa však mlčky prijíma
len dovtedy, pokým základný princíp určitých dejín súzvučí s konsenzom publika. Ako
dlho však mohli ešte počítať nemecké dejiny literatúry s týmto konsenzom, to sa dalo
vyčítať z istého komentára z roku 1899, ktorý im pripisuje „najväčšie zásluhy za posmrtnú
slávu našich najväčších, za uznanie ešte zápasiacich“. Podľa iného komentára vyní-
majú literárne dejiny básnické dielo z ľubovôle subjektívnej bežnej kritiky a robia ho
„rýdzejším“, lebo dielo sa „neustále vidí pred sudcovským stolcom dejín“.² Literárne
dejiny sa tým prejavujú ako nevyhnutný korektív nielen bežnej kritiky, ale rovnako aj
samotnej literatúry. Diktum Friedricha Schlegela, podľa ktorého „musia byť dejiny naj-
univerzálnejšou, najšeobecnejšou a najvyššou zo všetkých vied“, nerušene prežíva tak-
mer storočie (F. Schlegel, 1960, s. 3). Hoci sa projekt národných literárnych dejín
v Nemecku koncom 19. storočia považuje za niečo, čo zlyhalo (Fohrmann, 1989), lebo
vďaka vtedajšiemu vzostupu komparatistiky a literárnej vedy sa do popredia dostali
nadmárodné kategórie ako epocha, štýl, žáner a pod., koncepcia národnej literatúry na-
ďalej funguje ako predpoklad a v podstate sa píše ďalej až do dnešných dní (Dainat /
Kruckis, 1995, s. 127). Hoci porovnávacia literárna veda ako vždy energicky tvrdí, že
prekročila úzke hranice národnej literatúry, údajne prekonaná koncepcia sa naďalej rep-
rodukuje v tichom eurocentrizme komparatistiky, ako napríklad v programatickom diele
Ferdinanda Brunetiéra *La littérature européenne* (1904).

„Comparative literature was becoming the discipline concerned with the literary
tradition of the ‚nation‘ of Europe. (...) When comparatists broadened their glance to the
classical literatures of Chinese, Japanese, Sanskrit, and Hebrew, they did so with inten-
tion of studying not contemporary Third World writing but the literature of ‚Europe‘
fellow high civilisations – refined, ancient, and classical, though in modern times equals
no longer.“ („Komparatívna literatúra sa stala disciplínou, ktorá sa zaoberá literárnou
tradíciou európskeho ‚národa‘. (...) Keď komparatisti rozšírili svoj záber aj o klasickú
čínsku, japonskú, hebrejskú literatúru a diela písané v sanskríte, v skutočnosti to nebol
prejav ich záujmu o písomníctvo súčasného tretieho sveta, išlo im o to, aby sa zoznámili

² Prvý citát in: MEYER, Richard M: Die Legende vom Litterarhistoriker. In: *Deutsches Wochenblatt*, 12
(1899), s. 1224 – 1230, tu 1228; druhý od: WOLFF, Eugen: Inwieweit ist die Litteratur unseres
Jahrhunderts für wissenschaftliche Betrachtung reif? In: *Aula*, 1 (1895), stĺpec 59 – 64, tu 63/4. Cit.
podľa: Dainat, 1994, s. 524 a ďalej.

s vyspelými, starobylými, klasickými civilizáciami, hoci v súčasnosti už nedosahujú tieto parametre“, Jusdanis, 1991, s. 3.)

Prosperovanie národnej koncepcie je pochopiteľné z toho hľadiska, že práve vďaka tomu, že „odtina mnohé, čo by sa dalo potenciálne tiež vidieť“ (Dainat / Kruckis, 1995, s. 136), disponuje v porovnaní s takými vágnymi koncepciami ako univerzálna poézia alebo svetová literatúra väčšou výberovosťou a integračnou schopnosťou (tamtiež, s. 125). „Bez rigidného odbúrania kontextov,“ dočítame sa u systémovo-teoreticky argumentujúceho Holgera Dainata a Hansa-Martina Kruckisa, „nie je (nakoniec) možná nijaká pojmotvorba a tým ani zisk zo štruktúrovania“ (tamtiež). Aj Jürgen Fohrmann (1993, s. 195), argumentujúci tým istým smerom, vyzdvihuje, že v prvom rade sú to tzv. jednotky vyššieho poriadku, ako celkové dejiny nemeckej literatúry, ktoré dovoľujú nevyhnutné „usúvzťažňovanie ohraničených polí“, „vytvorenie vzťahu medzi synchronnými a diachrónnymi rezní“. Hoci je vraj „pretendovaná jednota literárnych dejín“ vo vzťahu k literárnemu životu sama „funkčným mýtom“ (s. 198), „až takto je možný celý rad nasledujúcich operácií“ (s. 197). „Susedné disciplíny, ako subsystemy systému vedy, sú rovnako odkázané na literárnohistorické výklady, ako aj výchovný systém (výuka nemčiny)...“ (tamtiež). V literárnych dejinách ide o kategórie, ktoré sa v poslednej analýze prejavujú ako sporné, a my ich „musíme (...) vziať do úvahy, aby sme umožnili integratívnu komunikáciu a mohli vykonávať ďalšie operácie“ (tamtiež).

V slávnej knihe Davida Perkinsa *Is Literary History Possible?* sa zdá, že autor celkovo podporuje tento funkčne-pragmaticky založený systémovoteoretický argument. Podľa jeho názoru ide literárnym dejinám predovšetkým o to, aby ponúkli podľa možnosti prijateľné vysvetlenie daného literárneho vývinu, pričom táto prijateľnosť súvisí s hustotou naratívne vytvorených kauzálnych vzťahov medzi vzájomne priradenými udalosťami. Každý historik je pritom pod tlakom, aby priniesol plauzibilnejšie vysvetlenie ako jeho vedecký protivník. Na to, aby vyšiel v ústrety tejto požiadavke disciplíny, musí podľa možnosti dosiahnuť čo najväčšiu hustotu svojho nexu udalostí, čo mu však potom neumožňuje, aby sa staral o pravdivosť svojho stvárnenia. „It does not and can not give the whole story, as the examples we analyzed abundantly illustrate. But all that it does give must hang together. Events that do not cohere do not explain each other. Interpretations that are potentially open must be closed by argument.“ („Nie je a ani to nemôže byť kompletný príbeh, keďže príklady, ktoré sme analyzovali, sú príliš ilustratívne. A pritom vzájomne určite spolu súvisia. Udalosti, ktoré spolu nesúvisia, nemôžu vysvetľovať jedna druhú. Interpretácie, ktoré sú potenciálne otvorené, musia byť uzavreté argumentom“, Perkins, 1992, s. 48.)

Napriek tomu sa Perkins zdráha o čosi viac ako teoretici systémov bezvýhradne súhlasit' s vyloženým performatívnym názorom literárnych dejín, ktorý kalkuluje len s integračným efektom u adresáta. Neustále upozorňuje na nepreklenuteľný konflikt medzi požiadavkou *pravdivosti* a *nevyhnutnosti* literárnohistorického zobrazenia: „Here again we may note the conflict, in the writing of history or literary history, between the need to describe the past plausibly and the need to explain it. The first requires a receptivity, at the very least, to multiplicity, heterogeneity, and randomness; the second requires that we resist these perceptions.“ („Opäť tu zaznamenávame konflikt, ktorý vzniká pri

písaní histórie či literárnej histórie. Je to konflikt medzi hodnoverným opisom minulosti a potrebou objasniť ju. To prvé by malo byť otvorené prinajmenšom pre mnohostrannosť, rôznorodosť a náhodnosť; to druhé má zasa odporovať takémuto vnímaniu“ (s. 48 a ďalej.) V tomto kontexte potom cituje Christophera Prendergasta (1986, s. 251), ktorý opísal logický priebeh dejinných udalostí ako holé alibi, „which saves us from having to live the contingency and randomness of the world“ („ktoré nás ochraňujú pred tým, aby sme žili...“).

Pod kontingenciou a okrajovými javmi sveta zrejme pritom Prendergast myslel tie tradície, ktoré museli kvôli tichej orientácii všeobecnej a porovnávacej literárnej vedy na tzv. veľké literatúry zostať mimo ich príbehu. V dôsledku etnickej, kultúrnej, rasovej a rodovej diferenciacie akademickej komunity sa totiž v priebehu osemdesiatych rokov údajne všeobecný charakter tohto príbehu z rozličných perspektív čoraz hlasnejšie problematizuje.

Zovšeobecnené západné koncepcie tak literatúry ako aj literárnych dejín nútia všetky tzv. okrajové javy k tomu, aby prijali a akceptovali ich identitu za cenu úplnej asimilácie (Appiah, 1984, s. 146). V *La conquête de l'Amérique* (1982) pripisuje Tzvetan Todorov mimoriadnu kolonizačnú schopnosť Západu na vrub jeho flexibilnej schopnosti včleniť Iného takým spôsobom do vlastného kultúrno-ideologického rámca, že sa pritom jeho zásadná inakosť preštylizuje na obyčajnú odlišnosť.

Do protikladu k tomu kladú teoretici tzv. tretieho sveta požiadavku, aby sa ich literatúry nereflektovali len ako prosto *odlišujúce sa*, ale *celkom iné* tradície. Slovom gréckeho literárneho vedca Gregoryho Jusdanisa, pôsobiaceho v severoamerickom akademickom svete: „The task facing minority critics is to help construct an „aesthetics“ not in abstract, essential terms, but one defined by a certain world view, position, use of language, and understanding of art which, due to social circumstances, departs from dominant aesthetics.“ („Úloha, ktorá stojí pred niekoľkými kritikmi, spočíva vo vytvorení estetiky, no nie v abstraktných, základných pojmoch, ale takej, ktorá je určená svetonázorom, pozíciou, používaním jazyka a chápaním umenia, ktoré sa vďaka spoločenskej situácii odkláňa od prevládajúcej estetiky“, s. 168, poznámka.) Bolo by teda lepšie nemerať napríklad africké alebo ázijské literárne diela akoby všeobecnými estetickými kritériami, ale k nim pristupovať jednoducho ako k neumeniu a tým ako k čomusi *celkom inému*. Podľa Baudrillarda „precisely their nonaesthetic character could at least have been the starting point for a *radical perspective* on (and not an *internal critical* perspective leading only to a broadened reproduction of) Western culture“ („presne ich neestetický charakter by mohol byť aspoň počiatkom radikálneho pohľadu (a nie vnútorného, kritického pohľadu, ktorý vedie iba k reprodukcii) na západnú kultúru“, 1975, s. 89).

Takáto radikálna perspektíva sa potom mohla vzoprieť všeobecnej požiadavke reprezentovať, ktorú kladú tzv. veľké literárne dejiny, a to vďaka tomu, že túto požiadavku na každom kroku starostlivo obmedzovali. Nemožno totiž zabúdať na to, že inakosť, ktorú treba kvôli koherencii rozprávania z takýchto literárnych dejín odstrániť, je vlastná nielen globalizovanému priestoru sveta, ale rovnako aj partikulárnemu národnému priestoru. Ako sme naznačili, identita toho národného priestoru sa konštituuje podobným vylúčením toho, čo k nemu nepatrí. Tým by sa dala mimochodom vysvetliť výstižná poznámka Geoffa Benningtona (1990, s. 121), že „approach to the nation implies bor-

ders, policing, suspicion, and crossing (or refusal of entry) – try to enter a country at the centre (by flying in, say), and the border is still there to be crossed, the frontier shifted from periphery to centre“ („prístup k národu spôsobuje kladenie hraníc, politiku, podozrievanie, prekračovanie (alebo zabraňovanie vstupu) – v snahe postaviť krajinu do centra, a hranicu ešte stále treba prekračovať, pohraničie sa však premiestnilo z periférie do centra“). Keďže však takéto naratívne budované hranice nevyhnutne vytvárajú závislosť identity vymedzovaného od identity vylúčeného, v poslednej analýze sa prejavujú nielen ako *deliace čiary*, ale aj ako *výmenné zóny*. Len kontakt s Iným dáva entite nakoniec príležitosť, aby sa sama vymedzila ako identita.

„This is a paradox of a frontier, created by contacts, the points of differentiation between two bodies are also their common points. Conjunction and disjunction are inseparable in them. Of the two bodies in contact, which one possesses the frontier that distinguishes them? Neither. (...) In the story, the frontier functions as a third element. It is an ‚in-between‘ – ‚a space between‘.“ („Toto je paradox hranice vytvorenej kontaktmi, znaky odlišnosti medzi dvoma telami sú tiež všeobecnými znakmi. Konjunkcia a disjunkcia sú v rámci nich neoddeliteľné. Veď pri kontakte dvoch tiel, ktoré z nich má takú hranicu, ktorá by ich odlišovala? Ani jedno. (...) V príbehu funguje hranica ako tretí prvok. Je to priestor medzi“, Certeau, 1984, s. 127.)

Podobné úvahy o *brisure* alebo *frontière*, ako práve citovaná od Michela de Certeau, nájdeme o čosi skôr u Jacquesa Derridu (1967, s. 96 – 108) alebo Edgara Morina (1977, s. 203 a ďalej). Všetci spomínaní autori pristupujú k hranici ako k nevyhnutnej zóne disociácie a asociácie, oddeľovania a spájania pri každej tvorbe identity. Takéto výklady napokon viedli Mary Lousie Pratt k tomu, aby vymyslela najvplyvnejšiu koncepciu *zóny kontaktu*, ktorá potom v deväťdesiatych rokoch obrátila pozornosť literárnych dejín na konfliktné, kontaktné, hraničné a okrajové zóny, na medzipriestory, uzlové body a prechody, medzikultúrne dialógy, rokovania a výmeny, na rozličné križovatky.³ Pratt (1992, s. 6) určuje zónu kontaktu ako „space of colonial encounters, the space in which people geographically and historically separated come into contact with each other and establish ongoing relations, usually involving conditions of coercion, radical inequality, and intractable conflict“ („priestor koloniálnych stretnutí, priestor, v ktorom ľudia zemepisne a historicky oddelení vstupujú do vzájomného kontaktu a vytvárajú pokračujúce vzťahy, do ktorých zvyčajne vstupujú podmienky donucovania, radikálnej nerovnosti a zložitého konfliktu“).

To, čo však majú spomínaní francúzski filozofi na mysli, ďaleko presahuje tu naznačené geograficko-historické hranice a týka sa to *samotnej formy rozprávania* ako koloniálno-asymetrickej zóny kontaktu rozprávača s Iným, ktorého tento rozprávač zobrazuje. Forma rozprávania sa totiž považuje za sociálne stereotypizovaný performatív, ktorého konvenčne komunikatívne zameranie zásadne bráni rozprávačovi v tom, aby zobrazil Iného z jeho hľadiska. Keby sme to previedli na literárnohistorické parametre, potom by bol „tretí alebo sprostredkujúci prvok“ z predchádzajúceho citátu, vytvárajúci vytesňujúci vzťah medzi historickým zobrazením a zobrazenými literárnymi dielami,

³ Pozri k tomu reprezentatívne RIESE, 2000.

vlastne len nacvičenou naratívnu konvenciu, ktorá u čitateľov zaručuje identitu literárnych dejín. Zásah tretieho, ktorý sa stará o nevyhnutný konsenzus, by potom bránil literárnym dejinám uchopiť radikálnu inakosť literatúry ako ich zobrazeného Iného.

Toto jasne odhalil David Perkins spolu so systémovými teoretikmi. Pritom však trvá na tom, že udržanie identity literárnych dejín si vyžaduje takú bezvýhradnú deformáciu zdedenej naratívnej konvencie, že z literárnej historiografie, na rozdiel od modernej a postmodernej literatúry, musia byť vylúčené sebaspytujúce techniky (Perkins, 1992, s. 48). Premisa, že vysvetľovacia schopnosť literárnych dejín súvisí s ich „klasickou“ naratívnu formou, lebo len tá prináša zjavné poznanie, sa mi zdá v každom prípade problematická. Môže sa nejaká naratívna forma podriaďiť vedeckému explanačnému účelu? Perkins odpovedá na túto otázku prostredníctvom Arthura Danta, ktorý vo svojej práci *Analytical Philosophy of History* (1968, s. 201), bohato zastúpenej v neskoršej diskusii, predniesol tézu, že „to tell what happened over a stretch of time is already to explain what happened“ („aby povedal, čo časový úsek znamená, vysvetlil, čo sa stalo“). „In this way,“ („Týmto spôsobom,“) nazdáva sa, „narrative description and historical description are of a piece“ („naratívny opis a historický opis sú toho istého druhu“).

Je zaujímavé, že aj Roland Barthes pripisuje vo svojej eseji *Le discours de l'histoire*, ktorá vznikla takmer v tom istom čase (1967), historickému diskurzu na základe jeho naratívnej štruktúry tú istú uhrančivú silu. Ako poznamenala Linda Orr (1990, s. 74 a ďalej) vo výstižnom komentári k jeho eseji, chápe Barthes zobrazenú skutočnosť i rozprávača a adresáta ako číry účinok tohto diskurzu. „They occupy a position whose insignificance is exceeded only by the real itself, a projection both phantasmatic and material, that derives its legitimacy from rhetoric and language.“ („Zaujímajú pozíciu, ktorej bezvýznamnosť je prekročená iba sebou uskutočneným obrazom, projekciou fantazmatiky a materiálu, ktorý odvodzuje svoju legitimitu od rétoriky a jazyka.“) Zneviditeľnená rétorická štruktúra historiografického diskurzu sa tak u Danta a Barthesa mení na osamostatnené simulákrum skutočnosti, ktoré si zabezpečuje svoju reprodukciu nepretržitým komunikatívnym pridelovaním identity.

Obaja vplyvní teoretici však vychádzajú z reduktívnej koncepcie performatívu centrovaneho okolo subjektu, ktorú v polovici šesťdesiatych rokov vo Francúzsku vytvoril Benveniste korektívnym výkladom v tomto význame dvojzmyselnej teórie rečových aktov a ktorej efekty zaslepenia o niečo neskôr s veľkou odozvou vypracoval Louis Althusser. V stati o ideologických štátnych aparátoch pripisuje Althusser tomuto performatívu božské prerogatívy a robí ho neodolateľným (Butler, 1997a, s. 110; Butler, 1997b, s. 31). Ako ozrejmuje jeho príklad človeka volajúceho na ulici políciu, v každom performatíve sa skrýva habitualizovaná sila zákona. V tom spočíva základ jeho neodvratiteľnosti. Michel de Certeau potom len ďalej rozviedol svoju tézu vzhľadom na historiografický performatív, keď poznamenal, že produkcia dejín ako hlavný nástroj udržania moci sa politickou mocou privileguje tým, že táto moc inštitucionalizuje svoje miesto reči (Certeau, 1975/1980, s. 13) a odobruje svoj diskurz rovnakým spôsobom, akým rezervy zlata odobrujú menu (Certeau, 1986, s. 214).

Na tú istú tézu nadväzuje Hayden White (1987, s. 14), ovplyvnený Barthesom, keď s legitimizáciou jestvujúceho sociálneho poriadku úzko súvisí hegelovské vnútenie

zjavného dejinného zákona chaotickej minulosti. Hlavnú funkciu historickej rekonštrukcie vidí v tom, aby sa uplynulá skutočnosť uviedla do súladu s vládnuou morálkou. „Insofar as historical stories can be completed, can be given narrative closure, can be shown to have had a plot all along, they give to reality the odor of the ideal.“ („Do tej miery, ako môžu byť zavŕšené historické príbehy, môže byť daný aj naratívny záver, môže sa ukázať, že musí mať zápletku a do tej miery sa formuje i podoba ideálu“, s. 21.) Takéto ideologické oddelenie ideálneho historického zobrazenia reálnej skutočnosti, pravdaze, v stopách predchodcov, postihuje len jeho esteticky uzatvorenú naratívnu formu, pomocou ktorej Hegel s ďalekosiahlymi dôsledkami pre akademickú inštitúciu dejín nahradil chaos dejín ľudstva, ktorý koncipovali romantici.

„(A)estheticism is endemic to what is regarded as a proper attitude towards objects of historical study in a certain tradition, deriving from Leopold von Ranke and his epigones (...). For this tradition, whatever ‚confusion‘ is displayed by the historical record is only a surface phenomenon (...) it can still be dispelled by historians endowed with the proper kind of understanding. And when this understanding is subjected to analysis, it is always revealed to be of an essentially aesthetic nature.“ („Esteticizmus je endemický k tomu, čo je považované za vhodný postoj k predmetom historického štúdia v určitej tradícii, ktorá je odvodená od Leopolda Rankeho a jeho epigónov. Kvôli tejto tradícii, akýkoľvek zmätok, ktorý sa prejavuje v historickom zázname, je len povrchovým javom (...) môže byť rozptýlený historikmi, ktorí sú obdarení skutočným porozumením. A keď je toto chápanie predmetom analýzy, vždy sa ukáže, že má významný estetický charakter“, White, 1987, s. 70 a ďalej.)

Tým, že White tak príkro oddeľuje estetickú naratívnu formu dejín od vznešenej „neforemnosti“ života, „pravdivá“ skutočnosť sa preňho, tak ako pre spomínaných predchodcov, celkom prekladá do oblasti mimo hraníc formy. Na to, aby sa vyhol takémuto neetickému okliešteniu, však historiografii radil, zreteľne na rozdiel od Perkinsa alebo systémových teoretikov, modernistické sebaspytovanie jej naratívnych techník, aby vytvoril odstup od jej petrifikovanej vnútornej štruktúry a aby tým umožnil prístup k vytesnenej skutočnosti (White, 1999, s. 27f). Načo takáto literarizácia historiografie? Tým istým spôsobom, akým vedú chaoticke udalosti k uvedomeniu si priepasti medzi našou predstavou o skutočnosti a samou skutočnosťou, upozorňujú podľa Whiteovho názoru zámerne a premyslene modernistické naračné techniky na diferenciu medzi zobrazením a tým, čo sa zobrazuje (s. 39). Namiesto vytesnenia sa tým traumatizujúca skúsenosť práve oživuje sebaobnažujúcim prerušením zobrazovacieho procesu. White teda schvaľuje etické podujatie dejepisectva, s cieľom vyvolať u jeho adresátov ten istý stav nepredstaviteľnosti alebo neschopnosti reprezentácie, tak ako ho u účastníkov predtým vyvolala neusporiadaná skutočnosť. Ak sa sami účastníci ukážu natoľko zasiahnutí, že nebudú schopní zmysluplne pochopiť, čo sa im stalo, keď sú teda principiálne zbavení temporálne usporiadanej pamäti, potom aj každé zmysluplne historické pochopenie minulosti v konečnom dôsledku ústi do násilného falšovania (Caruth, 1996, s. 57ff).

Tým sme sa napokon dostali k bodu, ktorý nám umožňuje návrat k už rozvinutej otázke vzťahu medzi literárnohistorickým pozorovateľom a literárnymi účastníkmi dejín. To, čo nám totiž bráni, aby sme literárne diela pohodlne začlenili do zmysluplného celku,

je práve ich neprehľadne rozvetvená pamäť, ktorá sa nespútane rozširuje mnohými smermi. Ktoré z týchto spleťtých alternatívnych ciest by sa mali pri pochopení zohľadniť? Nie sme pri tom nútení násilne vypúšťať? Podľa Roberta Johnstona z takéhoto uhla pohľadu „the content of the treated literary material ceases to function as evidence in a historical presentation. The connected dots dematerialize into representations as unstable as literary works whose fictivities, metaphoricities, and intense stylisations they now maintain as other to and interrogative of the comprehension.“ („obsah skúmaného literárneho materiálu je ukončený funkciou ako dôkazom historickej prezentácie. Pripojené bodky odmaterializujú reprezentácie ako nestabilné literárne práce, ktorých fikti-vnosť, metaforickosť a značné štylizácie, si teraz udržiavajú ako inú otázku pre pochopenie“, Johnstone, 1992, s. 35.) Namiesto historického zaradenia literárnych diel, čo bolo bežné kedysi, sa tu teraz odporúča literarizácia dejín, pričom jej naturalizovaná štruktúra sa odbúrava so zámerom, aby sa zabránilo pohodlnému pochopeniu u adresátov. Konečným výsledkom sú potom labyrintické dejiny literatúry s mnohými možnými vhodmi a spleťtými chodbami, o ktorých sa hovorí v úvode do diela *Columbia Literary History of United States* (Elliot, 1987, s. XIII), alebo ktoré sa sústreďujú, ako vysvetľuje vydavateľ práce *A New History of French Literature*, nie na epochy, ale na „briefer time spans... nodal points, coincidences, returns, resurgences“ („kratší časový úsek, uzlové body, náhody, návraty, oživenia“, Hollier, 1989, s. XX). Aj vydavatelia najnovšej, široko koncipovanej práce *History of the Literary Cultures in East-Central Europe* trvajú na hypertextualizácii literárneho priestoru, ktorá ústi do „potentially limitless /and provisional/ mappings“ („potenciálne bezhraničného a dočasného mapovania“), alebo sa zastavuje na takých uzlových bodoch a agregátoch, ktoré spôsobujú „a kind of vertigo, a blockage at the level of representability“ („istý druh blokády roviny zastupiteľnosti“, Cornelis-Pope / Neubauer, 2002, s. 25, 27). Vyzdvihujú pritom, že sa nechajú viesť *hetero-recepciou*, „allowing for the possibility that literary events and phenomena may be associated with different alternative antecedents“ („ktorá umožňuje, že literárne udalosti a javy sa môžu pridružovať k odlišným alternatívnym predchodcom“, s. 35, 34). Ide im teda o to, aby sa znovu oživil tie hlasy, ktoré sa stratili písaním národných literatúr. „In this sense, the primary inspiration for the project is an ethical imperative rather than an epistemological hunger. For us, pace Perkins, the crucial question is not whether literary history is *possible*, but whether it can serve morally and politically desirable ends.“ („V tomto význame základná inšpirácia projektu je skôr etickým imperatívom, než epistemologickým hladom. Práve pri všetkej úcte k Perkinsovi, kľúčovou otázkou nie je to, či je možná literárna história, ale to, či môže slúžiť morálnym a politicky priaznivým koncom“, s. 22.)

Azda je zbytočné prizvukovať, že tu nechcem vyjadriť nijaké pochybnosti, pokiaľ ide o prepísanie východo- a stredoeurópskeho kultúrneho priestoru. Nepochybne prinesie bohaté výsledky a otvorí nové dôležité perspektívy. Aj vytýčenie cieľa si zaslúži všetky sympatie. V črtajúcej sa súvislosti je však napriek tomu ťažké vyhnúť sa istým otázkam: čo odlišuje využitie naratívnej formy pre národný účel od jej využitia pre účel, ktorý je nadnárodný? Je to naozaj tak, že tomu prvému a údajne represívnemu účelu zodpovedá len klasická forma rozprávania, autorizovaná silou zákona, zatiaľ čo tomu druhému a údajne emancipačnému účelu je vlastná výlučne labyrintická naratívna forma, ktorú

legitimizujú vytesnené hlasy? Nejde azda v oboch prípadoch o čisté projekcie želaní, umožňujúce koncepciu performatívu, ktorá síce odbremeňuje, no získala moc „vyššou inštanciou“?

Zatiaľ čo je totiž v prvom prípade performatív literárnej historiografie podmienený zaužívanou naratívnou konvenciou, v druhom prípade sa determinuje traumaticky dezintegrovanou skutočnosťou. Zatiaľ čo prvá forma prináša na základe spomínaného podmieňovania násilné vylučovanie v mnohosti *zobrazeného* Iného, vedie determinácia druhej formy k porovnateľným vymedzovaniám vzhľadom na *oslovovaného* Iného. Tak ako postmoderný román, aj labyrintická encyklopédia oslovuje len vyvolených expertov, ktorí sa ako jediní dokážu zorientovať v zmätených chodbách (Perkins, s. 50). Leví podiel čitateľov, a tým aj vydavateľstiev, zostane verný konvenčným súhrnným dejinám, akoby si nechceli dovoliť nijaký kontakt s „pravou“ skutočnosťou (Fohrmann, 1993, s. 175 a ďalej). To, s čím sa teda konfrontujú obe formy, je práve *cudzia recepcia*, ktorú požadujú Cornis-Pope a Neubauer a ktorá rúca vysoko stanovované ciele.

V prípade, že však ani jedna z diskutovaných foriem nemôže anticipovať svoj vlastný konečný efekt, odporúča sa sproblematizovať reduktívny koncept performatívu, na ktorom sú založené, lebo či už v mene zákona alebo identít, ktoré vytesňuje, dáva pred zátvorku svoj vzťah k skutočnosti. Tí, čo schvaľujú naratívnu formu, pretínajú tento znepokojujúci vzťah v prospech svojho údajného zákona, zatiaľ čo prívrženci encyklopedickej formy vylučujú „epistemologický hlad“ v údajnom záujme „morally and politically desirable ends“ („morálne a politicky priaznivých koncov“, Cornis-Pope / Neubauer, 2002, s. 22). Problém však spočíva v tom, že sa pritom v poslednej inštancii vzťahujú nie na zákon alebo na samotný etický cieľ, ale na *svoju pravdu* o týchto nepreskúmateľných ustanovizniach. Tým sa vracia údajne vymedzovaný vzťah ku skutočnosti späť do performatívu. Hoci Austin vysunul do popredia sebareferenčný aspekt adekvátnosti, nechcel tým vlastne nikdy vylúčiť cudzo-referenčný pravdivostný aspekt performatívu, len ho chcel dostať na neistú pôdu, kde nie je možné dospieť k jednoznačnému rozhodnutiu (Cavell, 1994, s. 80; Gould, 1995). Na základe jeho znovuzavedenia sa teda naratívna forma štiepi pozdĺž nerozhodnuteľnej performatívne-konštatívnej hranice, ktorá znemožňuje akékoľvek vznášanie požiadaviek.

LITERATÚRA

- APPIAH, Anthony, 1984: *Structures on Structures: The Prospects for a Structuralist Poetics of African Literature*. In: *Black Literary Theory*. Ed. H. L. GATES. New York : Methuen, s. 127 – 150.
- BAUDRILLARD, Jean, 1975: *The Mirror of Production*. Prel. M. POSTER. St. Louis : Telos Press.
- BENNINGTON, Geoffrey, 1990: *Postal politics and the institution of nation*. In: *Nation and narration*. Vyd. H. Bhabha. London : Routledge, s. 127 – 137.
- BUTLER, Judith P., 1997a: *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford : Stanford University Press.
- BUTTLER, Judith P., 1997b: *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York / London : Routledge.
- CARUTH, Cathy, 1996: *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press.
- CAVELL, Stanley, 1994: *A Pitch of Philosophy*. Cambridge : Cambridge University Press.

- CERTEAU, Michel de, 1984: *The Practice of Everyday Life*. Prel. S. F. RENDALL. Berkeley at al. : University of California Press.
- CERTEAU, Michel de, 1980: *L'écriture de l'histoire*. Paris : Seuil.
- CERTEAU, Michel de, 1986: History: Science and Fiction. In: *Heterologies: Discourse on the Other*. Manchester : Manchester University Press, s. 199 – 221.
- COLLINGWOOD, Robin G., 1993: *The Idea of History*. Ed. J. van der Dusen. Oxford : Clarendon Press.
- CORNIS-POPE, Marcel & NEUBAUER, John, 2002: Towards a History of the Literary Cultures in East-Central Europe. Theoretical Reflections. In: *American Council of Learned Societies Occasional Paper*, No. 52, New York.
- DAINAT, Holger, 1994: Von der neueren deutschen Literaturgeschichte zur Literaturwissenschaft: Die Fachentwicklung von 1890 bis 1913/14. In: *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik im 19. Jahrhundert*. Ed. J. FOHRMANN & W. VOBKAMP. Stuttgart / Weimar : Metzler, s. 494 – 537.
- DAINAT, Holger & KRUCKIS, Hans-Martin, 1995: Die Ordnung der Literatur(wissenschaft). In: *Literaturwissenschaft*. Ed. J. Fohrmann & H. Müller. München : Wilhelm Fink, s. 116 – 155.
- DANTO, Arthur, 1968: *Analytical Philosophy of History*. Cambridge : Cambridge University Press.
- DERRIDA, Jacques, 1967: *De la grammatologie*. Paris : Minuit.
- ELLIOT, Emory et al. (Ed.), 1987: *Columbia Literary History of the United States*. New York : Columbia University Press.
- FELMAN, Shoshana, 1993: *The Literary Speech Act: Don Juan with J. L. Austin, or Seduction in Two Languages*. Prel. C. Porter. Ithaca, New York : Cornell University Press.
- FOHRMANN, Jürgen, 1989: *Das Projekt der deutschen Literatur-Geschichte. Entstehung und Scheitern einer nationalen Poesiegeschichtsschreibung zwischen Humanismus und deutschem Kaiserreich*. Stuttgart : Metzler.
- FOHRMANN, Jürgen, 1993: Über das Schreiben von Literaturgeschichte. *Geist, Geld und Wissenschaft*. Ed. P. J. BRENNER: Frankfurt / Main : Suhrkamp, s. 175 – 202.
- FOHRMANN, Jürgen, 1994: Geschichte der deutschen Literaturgeschichtsschreibung zwischen Aufklärung und Kaiserreich. In: *Wissenschaftsgeschichte der Germanistik im 19. Jahrhundert*. Ed. Jürgen FOHRMANN & W. VOBKAMP. Stuttgart / Weimar : Metzler, s. 576 – 604.
- FOHRMANN, Jürgen & VOBKAMP, W. (Ed.), 1987: *Von der gelehrten zur disziplinären Gemeinschaft*. Stuttgart (DVjs Sonderheft).
- GOULD, Timothy, 1995: The Unhappy Performative. In: *Performativity and Performance*. Ed. A. Parker & E. Kosofsky Sedgwick. New York : Routledge, s. 10 – 44.
- HERDER, Johann Gottfried, 1969: *Werke in fünf Bänden*. Zv. 2. Berlin / Weimar : Aufbau Verlag.
- HOLLIER, Denis (Ed.), 1989: *A New History of French Literature*. Cambridge : Harvard University Press.
- JOHNSTONE, Robert, 1992: The Impossible Genre: Reading Comprehensive Literary History. In: *Publications of Modern Language Association* 1, s. 26 – 37.
- JUSDANIS, Gregory, 1991: *Belated Modernity and Aesthetic Culture: Inventing National Literature*. Minneapolis / Oxford : University of Minnesota Press.
- MORIN, Edgar, 1977: *La Méthode*. Zv. 1: *La Nature de la nature*. Paris : Seuil.
- ORR, Linda, 1990: *Headless History: Nineteen-Century French Historiography of the Revolution*. Ithaca / London : Cornell University Press.
- PRATT, Mary-Louise, 1992: *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*. London / New York : Routledge.
- PERKINS, David, 1992: *Is Literary History Possible?* Baltimore and London : The Johns Hopkins University Press.
- PRENDERGAST, Christopher, 1986: *The Order of Mimesis*. Cambridge : Cambridge University Press.
- RENAN, Ernest, 1947: Qu'est qu'une nation? (1882). In: *Oeuvres Complètes*. Zv. 1, Ed. H. Psichari. Paris : Callmann-Lévi, s. 887 – 906.
- RIESE, Utz (Ed.), 2000: *Kontaktzone Amerika: Literarische Verkehrsformen kultureller Übersetzung*. Heidelberg : Carl Winter.
- SAVIGNY, Friedrich Carl von, 1850: Über den Zweck der Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft (1815). In: *Vermischte Schriften*. Zv. 1, Berlin : Veit.

- SCHLEGEL, Friedrich, 1958: Geschichte der europäischen Literatur (1803/4). In: *Kritische Ausgabe*. Zv. XI. Ed. E. BEHLER. München / Paderborn / Wien : Ferdinand Schöningh.
- SCHLEGEL, Friedrich, 1960: Vorlesungen über Universalgeschichte (1805 – 1806). In: *Kritische Ausgabe*. Zv. XIV. Ed. J.-J. ANSTETT. München / Paderborn / Wien : Ferdinand Schöningh.
- SCHLEGEL, Friedrich, 1961: Geschichte der alten und neuen Literatur. In: *Kritische Ausgabe*. Zv. VI. Ed. H. EICHNER. München / Paderborn / Wien : Ferdinand Schöningh.
- TODOROV, Tzvetan, 1982: *La conquête de l'Amérique*. Paris : Seuil.
- WHITE, Hayden, 1987: *The Content of the Form*. Baltimore / London : John Hopkins University Press.
- WHITE, Hayden, 1999: *Figural Realism: Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore : The Johns Hopkins University Press.

Z nemčiny preložil Adam Bžoch

Vladimír Biti je riadny profesor a vedúci katedry literárnej teórie na Filozofickej fakulte Univerzity v Záhrebe (Chorvátsko), hosťujúci profesor na univerzite vo Viedni a v Berlíne a predseda Komisie pre literárnu teóriu v Medzinárodnej asociácii komparatívnej literatúry (ICLA/AICL).

O teórii literárnej histórie veľa publikoval v medzinárodne uznávaných publikáciách. V ostatnom čase napísal knihy *Upletanje nerečenog: književnost / povijest / teorija* (Zahreb, 1994), *Pojmovnik suvremene književne teorije* (Zahreb, 1987; rozšírené vydanie 2000), *Literatur- und Kulturtheorie: ein Handbuch gegenwärtiger Begriffe* (Reinbek, 2001) a *Strano tijelo pri/povijesti: etičko-politička granica identiteta* (Zahreb, 2001).